

THEOLOGIA BIBLICA

Steiner József*

Budapest

A judaizmus mint nem misszionáló vallás hitnépszerűsítő törekvései az újszövetségi korban

Előszó

Ez a tanulmány részben annak a kutatásnak eredménye, amelyet a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen megvédett doktori disszertációm¹ megalapozásaként végeztem a Chicago melletti Wheaton College-ban, 2014-ben. Mivel a téma továbbra is kiemelt fontosságú számomra, tovább kutattam és a tanulmányt kibővítettem: bizonyos kérdésköröket kiszélesítettem, másokat pedig tömörebbé tettem.

A rövid alapvetés után azon zsidósághoz tartozó hívők kategóriáit mutatom be, akik más nemzetekből származtak; ezután a prozelitizmus bibliai nyomait foglalom össze, majd a második fejezetben a zsidóság küldetésének teológiai alapját és az ebből fakadó hitnépszerűsítő gyakorlatát ismertetem az ószövetségi, az intertestamentális és az újszövetségi korban.

Az a kérdéskör azért vált fontossá számunkra, mert a kereszténység létrejött a tudatos, Jézus Krisztusban hitre jutott zsidók által végzett pogánymisszió következménye, mivel a Kr. u. 50 körül Jeruzsálemben tartott apostoli gyűlés (ApCsel 15) eredményeként beindult, s leginkább Pál apostol nevével fémjelzett

* Dr. Steiner József (Szentendre, 1970) teológus (missziológus), lelkész, és a Baptista Szeretetszolgálat országos hitéleti igazgatójaként a szervezet lelkészi vezetését látja el. A Magyarországi Baptista Egyházban az iskolalelkészek és a szociális intézmények lelkészeinek vezetését végzi, és a TCM Nemzetközi Teológiai Intézet professzora. A teológiai tudományok és az egyházi szolgálat felé mérnöki pályája után fordult. A budapesti Baptista Teológiai Akadémia lelképásztori szakának elvégzése után Ausztriában szerzett teológiai magiszteri oklevelet, majd az amerikai Wheaton College-ban végzett doktori kutatásokat a missziológia témakörében. Doktori fokozatot a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen szerzett 2018-ban. Missziológiával, tanítvány- és vezetőképzéssel kapcsolatos tantárgyakat tanít Európa több fővárosában, Ázsiában, Afrikában és az Egyesült Államokban.

¹ A missziológia témakörben megírt és 2018-ban megvédett doktori dolgozat címe: *A missziói elmélettől a gyakorlatig. A Céltudatos Gyülekezet Mozgalom missziológiai elemzése és magyarországi alkalmazhatóságának vizsgálata.*

pogánymisszió folytatása lett, s ezért lényeges tisztán látnunk abban a kérdésben, hogy a judaista zsidóság hogyan állt hozzá a misszionálás, illetve a hitnépszerűsítés gyakorlatához az Újszövetség idején. Ugyanis ez segíthet megválaszolnunk azt a kérdést, hogy mi lehetett a korai Krisztus-hívők missziói aktivitásának gyökere, motivációja és célja.

Köszönöm dr. Kókai-Nagy Viktor segítségét, aki kutatásom újszövetségi vonatkozásait illetően mentorált, és dr. Adorjáni Zoltán iránymutatásait, amelyeket e tanulmány véglegesítése közben nyújtott.

Bevezetés

Zsidóság és misszió? Nem gyakran szerepel e két szó egymás mellett. Ha mégis, akkor a keresztyén egyházak, missziói szervezetek tevékenységét jelzi, ahol a zsidók nem az alanyok, hanem a tárgyak: a keresztyén hittérítés egyik speciális célcsoportját alkotják. Akik a keresztes hadjáratok zászlai alatt indultak küldetésbe, Jézus Krisztus neve és a kereszt szimbóluma alatt gyakorolták a „missziót” Izráel gyermekei között. Ezek kitörölhetetlen, elfelejthetetlen emlékeket, rémképeket idéznek fel. Ma a Messiás-hívők és a zsidómisszióra elhívott keresztyének ugyanezen szimbólumok alatt² folytatják a zsidók áttérítését a keresztyén hitre, és ezért a misszió kifejezés a mai napig taszítja őket.

Mindezek mellett azt láthatjuk, hogy mind az ószövetségi időkben, mind az Újszövetség korában voltak olyan pogányok, akik vonzalmat éreztek a zsidó nép hite iránt és kíváncsok az Örökkévaló imáadására. Sőt egy-egy időszakban maguk a zsidók is hajlandóságot tanúsítottak annak megismertetésére, hogy miként lehet közelebb kerülni hitközösségükhöz, illetve csatlakozni hozzájuk. Ez az igyekezetük viszont nem volt „tűzzel-vassal” való térítés, hanem a vonzó életstílus és a merőben különböző hit, a monoteizmus észszerű érveléssel történő felmutatását jelentette, és csak kivételesen fordult elő az erőszak általi zsidóvá tétel.³

² Az utóbbi időkben a zsidómisszióval foglalkozó keresztyén szervezetek éppen ezért igyekeznek elkerülni a keresztet mint jelképet, és használják egyre gyakrabban a zsidósághoz közelebb álló és terhelt történelmi örökségtől mentes szimbólumokat, például a menórát vagy a fügefát.

³ I. Johannész Hyrkanosz makkabeus király (Kr. e. 135–104) erőszak alkalmazásával fogadtatta el az edomitákkal a mózesi törvényt, és körülmetélkedésre kényszerítette őket. *Jos Ant XIII. 9,1*: „[...] Hyrkanos [...] levette az edomitákat, de megengedte, hogy országukban maradjanak, ha rendszeresítik a körülmetélést, és hajlandók a zsidó törvények szerint élni. Csakugyan, ezek annyira szerették hazájukat, hogy elfogadták a körülmetélést és a zsidók többi szokását is, és ettől az időtől fogva maguk is zsidókká lettek.” (Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*. Ford. Révay József. Negyedik kiadás. Talentum Kiadó, [h. n.] 2007, 153. Vö. *Jos De bello I. 2,5*; Josephus Flavius: *A zsidó háború*. Görögből fordította Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest 1964, 25.).

Általában tehát az mondható el, hogy a zsidó ember nem misszionált, nem lépett fel hittérítőként, de a hite, élete és felfogása által megérintett pogányok számára lehetőséget adott közeledésükre, és ha erős elkötelezettséget tanúsítottak, akkor csatlakozásukra is.

1. Az Izráel gyülekezetéhez tartozó pogányok az Ószövetségben

A hívő zsidók mindig is tudatában voltak annak, hogy nemcsak ők Istenéi, hanem az egész világ. Azonban elképzelésük szerint az Örökkévaló uralma és törvényeinek előírása másképpen érvényes a zsidó népre, illetve nem zsidókra (אֱלֹהֵינוּ). Azaz minden időben elsődleges volt számukra saját kiválasztottságuk, valamint az is, hogy minden más nép és nemzet más elbírálás alá esik Isten előtt. Ugyanakkor a Tórát olvasó zsidó azzal is szembesült, hogy kiválasztottságuk egyben küldetés is: megbízatásuk van a népek irányában; s bár nem tartották feladatuknak, hogy saját hitükre térítsék a pogányokat, kötelességüknek tekintették megismertetni velük JHVH-t mint az egyedüli és mindenekfelett uralkodó Istent, és tudtukra adni az ő rendelkezéseit. Az ehhez kapcsolódó bibliai kijelentésekkel a dolgozat 2.2. alpontjában foglalkozom részletesebben.

1.1. Az Izráel gyülekezetéhez tartozó pogányok kategóriái

Izráel népe fizikai közelségében mindig éltek más nemzetekhez tartozók. Az ószövetségi kor kezdetétől egészen a fogságba vitelig ez az idegen népek zsidók melletti letelepedését, létezését jelentette, a fogság idejében és utána pedig maga Izráel került ki saját környezetéből, és jutott más népek életterébe. A diaszpórai lét egyik legfontosabb jellemzője éppen az lett, hogy a zsidó nép kisebb lélekszámú egységei egy nagyobb, idegen nemzet testébe tagolódott.

A zsidók és pogányok közelkerülésében nemcsak a pusztai történelmi folyamatokat ismerhetjük fel, hanem Isten akaratát is, hiszen ő adta a kiválasztott nép szá-

Josephus Flavius feljegyzése szerint I. Johannész Hyrkanosz fia, Arisztubulosz, aki Kr. e. 104–103 között uralkodott, apjához hasonlóan „térített” erőszakkal. *De Bello Iudaico* XIII. 11,3: „Ituraeát leverte, ennek az országnak egyik részét bekebelezte Júdeaába, és lakosait, ha meg akartak, maradni hazájukban, arra kényszerítette, hogy átvegyék a körülmetélést és zsidó törvények szerint éljenek.” (Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*, 162–163.

Az 1Móz 34 is megörökített egy olyan történetet, amelyben Jákób fiai, húguk, Dina megszépülése után arra kényszerítik ravaszul Sikem férjfiát, hogy körülmetélkedjen, s így feleségül vehetik a leányaikat. Harmadnap azonban, amikor a körülmetélkedett sikemi férfiak seblázban szenvedtek, legyilkolták őket, a várost kifosztották, az asszonyokat és gyermekeket pedig foglyul ejtették.

mára azt a küldetést, hogy „papok királyságaként” (2Móz 19,4–6) mutassák meg Istenük uralmát a földön. Ehhez Izráelnek a pogányok közelébe kellett kerülnie.

A zsidó és pogány fizikai közelsége konfliktusokat is rejtett magában, de vonzódást is. Izráel újra és újra abba a kísértésbe esett, hogy beemelje saját istentiszteleti gyakorlatába a környező népek bálványáldozati szertartásait vagy annak egyes részeit. Emellett azonban bekövetkezett Isten szándékolt célja is: Izráel hite, és ebből fakadó életgyakorlata által magához vonzotta a pogányokat. Voltak, akik a lehető legteljesebb mértékben választották a „zsidóvá válást”, mások addig jutottak, hogy politeizmusukat a zsidók Istene felé irányuló monoteizmusra cserélték fel, de nem vetették alá magukat az ezt kifejező szertartásoknak (bemerítés, körülmetélés, áldozatbemutatás stb.). E kategóriák között tisztán felismerhető különbségeket lehet felismerni.

1.1.1. *Az idegenek*

Az Izráel fiaival együtt, illetve közöttük lakó „jövevény”, a גֵר fogalma már a Tórában is jelen van. A גֵר státusa abban különbözik az „idegen”, illetve a „külhoni” (נָכְרִי vagy זָר) személyekétől, hogy az Izráel földjén ideiglenesen letelepedett idegeneket jelölik, akik általában az izraeliták szolgái.⁴ A Tóra rendelkezése figyelemre méltóan emberséges magatartást ír elő irányukban: *Ha jövevény tartózkodik nálatok az országban [גֵר וְנֹכְחִי אֶתְּךָ יִגֹּר], ne legyetek hozzá kegyetlenek!* (3Móz 19,33) *Nem szabad kizsákmányolni őket: Ne zsákmányold ki a nyomorult és szegény napszámot, akár atyádfia, akár jövevény, aki országodban, városaidban lakik.* (5Móz 34,14) Ugyanis mint szegények ugyanolyan segítségre szorulnak, mint az izraelita árvák és özvegyek (5Móz 24,18–22).⁵ E védelmezést, óvást kifejező rendelkezések mellett azt is láthatjuk a mózesi törvényekben, hogy szabályok is vonatkoznak rájuk: *Ezért mondtam Izráel fiainak: Senki se egyék vért közületek; a közületek lakó idegen [וְהַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם] se egyék vért.* (3Móz 17,12) *Hét napon át ne lehessen kovászt találni a házatokban; ki kell irtani Izráel közösségéből mindenkit, akár jövevény,*

⁴A גֵר kifejezés (RevKároli és Bibliatanács: „jövevény”) mellett gyakran megjelenik a תוֹשֵׁב is (pl. וְתוֹשֵׁב גֵר – 3Móz 25,23.35; RevKároli és Bibliatanács: „zsellér”), akinek társadalmi helyzete majdnem ugyanolyan, mint a גֵר-é. Ld. Martin-Achard, R.: גֹּר. In: Jenni, Ernst – Westermann, Claus (Hrsg.): *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Band 1. 2. durchgesehene Auflage. Chr. Kaiser Verlag München, Theologischer Verlag Zürich 1971, (409–412) 410.

⁵Ugyanez a követelmény jut érvényre a qumráni esszénus közösség keretében is, amelyben a tagok négy kategóriára oszlanak: kohének (papok), lévíták, Izráel fiai és jövevények (ld. *Damaszkuszi irat* – CD VIV,4–6). Ők azért vonultak ki „[...] Damaszkusz országába [...], hogy mindenki szeresse a testvérét, mint önmagát; s hogy megragadják az elesettek, és a szegények és a jövevények kezét [...]” CD XIV, 20–21. (A fordítás forrása: Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. A Holt-tengeri tekercsek. I. Az első kéziratok*. Osiris könyvtár. Történelem. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 103.)

akár az ország szülötte, aki kovászosat eszik. (2Móz 12,19) A sabbatnapi munkaszünet nemcsak megillette őket, hanem nekik is meg kellett tartaniuk azt: Emlékezzél meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt! Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az Úrnak nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálód, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. (2Móz 20,8–10)

Izráel népe nem mindig tanúsította ezt a Tóra által előírt magatartást az idegenek irányában. A fogság előtt szolgáló prófétáknál annak is megtaláljuk a nyomait, hogy az idegeneket szigorúan elzárták a kultuszi helyektől és a szent rituáléktól: *Ezt mondta az én Uram, az ÚR: Az idegenek, az Izráel fiai között élő körülmételetlen szívű és testű idegenek, nem mehetnek be szent helyemre. (Ez 44,9) Szégyenkezünk, mert gyalázkodást kellett hallanunk, arcunkat szégyenpír borította, mert idegenek törtek az ÚR házána a szentélyére. (Jer 51,51) Sőt a Jóel 4,17 arról szól, hogy Isten áldása lesz az idegenektől való megszabadulás: *Akkor megtudjátok majd, hogy én, az ÚR, vagyok Istenetek, aki szent hegyemen, a Sionon lakom. Szent lesz Jeruzsálem, nem batolnak be oda többé idegenek.**

A fogságot közvetlenül követő korban a pogány származás, az „idegenség” a tisztátalanságot jelentette. Izráel a vegyes házasságok tiltásával próbálta távol tartani magától az idegenek tekintett személyeket (lásd bővebben az 1.2.2. pont alatt). Viszont találunk olyan szövegrészeket is, amelyekben az idegenek Izráel népének megsegítőiként jelennek meg. Ilyen például az Ézs 60,10: *Idegenek építik várfalaidat, és királyaik szolgálatodra állnak. Bár haragomban megvertelek, de most kegyelmesen irgalmazok neked.* Ézsaiás próféciáiban az idegenek akár részt is vehetnek Izráel istentiszteleti alkalmain, sőt áldoznak is, és az Örökkévaló áldásában részesülnek: *Az idegeneket, akik csatlakoznak az Úrhoz, és őt szolgálják, akik szeretik az ÚR nevét, és az ő szolgálói lesznek, mindazokat, akik vigyáznak, hogy meg ne sértsék a szombatot, és ragaszkodnak szövetségemhez, elviszem szent hegyemre, és örömet szerzek nekik abban a házban, ahol hozzáim imádkoznak. Égőáldozataik és véresáldozataik kedvesek lesznek oltáromon. Mert az én házam neve imádság háza lesz minden nép számára. (Ézs 56,6–7)* Az ilyen igeszakaszok jól mutatják Izráel pogányoktól való idegenkedése és az Istentől kapott küldetése közötti feszültséget.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az „jövevény” kifejezés egyrészt gyűjtőfogalom a zsidók szóhasználatában, és mindazokat jelöli, akik a pogányok közül valók. Másrészt kifejezi azt is, hogy valaki meg akar-e állni ennél a státusznál, vagy pedig többre törekszik. Aki „idegen” akar maradni, az idegen is marad a zsidók számára. Az ilyen személy veszélyt és tisztátalanságot jelent a hívő zsidó számára. Aki azonban szeretne betérni Izráel hitközösségébe, az befogadásra érdemes idegen, aki akár zsidóvá is válhat.

1.1.2. *A Nőé-fiak*

A nem zsidó származásúakra nézve általános az a zsidó felfogás, hogy rájuk a Nőével megkötött szövetség érvényes.⁶ Isten Nőével kötött szövetségének részletes leírását az 1Móz 9,1–17-ben olvassuk. Ez a szövetség azokat a szabályokat is közli, amelyek szerint Nőé leszármazottainak kell élniük az özönvíz után. Isten fenntartja a világot az emberért, nem pusztítja el többé özönvíz által, és legitimizálja a húsevést: az állatokat a vér fogyasztásának tilalmával adja táplálékul az embereknek, de ugyanakkor szigorúan kijelenti, hogy az ember nem ölhet embert, mert az Isten képmása (5–6. v.).

Bár nem tartozik szorosan a tanulmány keretei közé, érdemes megemlíteni, hogy az úgynevezett „Nőé-fiak” ennek a szövetségnek értelmében jelennek meg a rabbinikus szövegekben is. A judaista zsidó szóbeli törvény, a Misna kiegészítéseként a Toszefta nyújtja az első egzakt leírást arról, hogy a rabbik mit követeltek meg azoktól a pogányoktól, akik nem szándékoztak áttérni, hanem pogányok akartak maradni, de érényes életet kívántak élni.⁷ Ezen leírások hamar általánosan elfogadottakká váltak és „a Nőé-fiak törvényei”, vagy „nőei törvények” címmel lettek ismertekké.

Szécsi József arról ír, hogy amikor a zsidó hagyomány ezen törvények minden emberre való érvényessége mellett érvel indoklásában, még az „őseemberekre” is hivatkozik.⁸ Eszerint már a kezdeti időktől ismert volt, hogy Istennek vannak olyan törvényei, amelyek minden emberre érvényesek. A későbbi Tóra a zsidó nép számára adatott, de a Nőé-fiak törvényei mindenkire vonatkoznak, viszont a nem zsidók is betarthatják a Tóra törvényeit. Mindazon nem zsidókat, akik hűségesen betartották azokat a törvényeket, amelyeket JHWH a teljes emberiségnek adott, vagyis a Nőé leszármazottainak törvényei szerint élnek helyben lakó idegenekként, תושב גר-ként tartotta számon a zsidó közösség, és jóindulatot tanúsított irántuk, támogatta őket (Ávodá Zará 64b).⁹

Nincs konszenzus a tudósok között abban a tekintetben, hogy ez a kategória, és a rájuk vonatkozó elvárások csak a Kr. u. 3. században, a Misna lezárása után lettek érvényesekké, vagy már korábban megvoltak.¹⁰ A Nőé-fiak kategóriába

⁶ Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*. Ford. Mikes Katalin, Naftali Kraus. Göncöl Kiadó, Budapest 2003, 89.

⁷ Ávodá Zará 8(9), 4. Ld. Goodman, Martin: *Judaism in the Roman World*. Collected Essays. Brill, Leiden–Boston 2007, 30.

⁸ Szécsi, József: Prozeliták – betérés a zsidóságba. In: uő: „Fölkél egy csillag”. *Néhány előadás*. Keresztény–Zsidó Társaság, Budapest 2014, (157–180) 157.

⁹ Uo.

¹⁰ Goodman, Martin: *i. m.* 31.

eső, pogányokra vonatkozó előírások azonban teljesen bizonyosnak látszanak. Ezek a következők:

1. Ne légy bálványimádó!
2. Ne káromold Isten nevét!
3. Ne ölj!
4. Ne legyél vérfertőző és házasságtörő!
5. Ne lopj és ne rabolj!
6. Ne fogyaszd élő állat levágott tagját és véréit (és fülva holt állatot)!
7. Ismerd el a jogrendet és a felsőbbiséget.¹¹

Az első hat rendelkezés tiltásokat tartalmaz, a hetedikre pedig úgy lehet tekinteni, mint amely az előbbieik végrehajtásának parancsát fogalmazza meg.¹² A judaista zsidók minden áttérő számára kötelezővé tették ezeket a törvényeket,¹³ bár minden bizonnyal ez csak a belépő szint volt, ennél erősebb elköteleződés esetén sokkal több elvárás is vonatkozott az egyénre.

1.1.3. *Az istenfélők*

Az istenfélők kifejezés (φοβούμενοι τὸν θεόν – ApCsel 13,16.26; egyes számban ApCsel 10,2.22; illetve σεβόμενος τὸν θεόν¹⁴ – Istent tisztelő) terminus technicusként használatos azokra a pogányokra, akik elismerték Izráel Istenét, tisztelték őt, de nem vetették alá magukat a prozelitákra kötelező vallási szertartásoknak, a bemejtkezésnek, körülmetélkedésnek és az áldozatbemutatásnak, és így szimpatizánsokként, úgynevezett „félprozelitákként” tartoztak Izráelhez.¹⁵ Míg

¹¹ *bSanh* 56b. Vö. V. Gentiles and Judaism: ‘God-Fearers’ and Proselytes. In: Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*. A New English Version revised and edited by, Geza Vermes, Fergus Millar, Martin Goodman. Vol. III/1. T. & T. Klark LTD, Edinburgh 1986, (151–176) 172. Ld. még Szécsi, József: *i. m.* 157.

¹² Bermann, Saul: Noachide laws. In: Skolnik, Fred – Berenbaum, Michael (eds.): *Encyclopaedia Judaica*. Volume 12. Encyclopaedia Judaica Jerusalem, Ketter Publishing House Jerusalem Ltd, Jerusalem 1974, (1189–1191) 1189.

¹³ A „missionáló” zsidó irányzatok ma is ezeket a törvényeket követelik meg a betérőktől. Pl. Menachem Mendel Schneerson (1902–1994), az úgynevezett Lubavicsi rabbi és utódai.

¹⁴ Az Istent tisztelő személyek (vö. *Jos Ant* XIV. 7,2) azok a „pogányok, akik elfogadták a zsidó etikai monoteizmust, hozzátartoztak a zsinagógai közösséghez, de anélkül, hogy teljes egészében elfogadták volna a törvényt, és mindenekelőtt anélkül, hogy körülmetélkedtek volna”. σεβω. In: Bauer, Walter: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften de Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Verlag von Alfred Töpelmann in Gießen, Göttingen 1928, 197–198.

¹⁵ Ld. φοβέω. In: Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataiboz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 989. Ld. még σεβόμενοι τὸν θεόν, amely szintén „azokat a pogányokat jelöli, akik Izráel egyistenéhez csatlakoztak, részt vettek a zsinagógai istentiszteleten is, de nem metélkedtek körül, és nem tartották kötelezőnek magukra nézve a teljes törvényt sem; σεβωμαι. Uo. 861.

a prozelitáknak be kellett tartaniuk a teljes Tórát, addig az istenfélőknek csak anynyiban kellett a Tóra törvényeinek engedelmessé válniuk, hogy ne essenek a bálványimádás bűnébe, és minden dolgukban etikusan járjanak el.¹⁶ Ezen személyek nem is a zsidó temetőkhöz temetkeztek, hanem a pogányok közé. A hellenista zsidóság diaszpórai közösségeiben jelentős számban éltek, főleg Szíria és Cilícia városaiban.¹⁷ Martin Goodman ír például olyan pogányokról, akiket a zsidók „egy bizonyos módon a közösségük részévé tettek” a szíriai Antióchiában.¹⁸

1.1.4. A prozeliták

A görög προσήλυτοι ige ἐλυθ- tövéből képzett προσήλυτος – *prozelita* szó¹⁹ a hellenista korban kap sajátos jelentést, és terminus technicusként olyan pogány származású személyt jelöl, aki teljes mértékben, vagyis nyilvánosan, körülmetélkedéssel, bemeztetéssel és egy templomi áldozatbemutatással csatlakozik a görög-római diaszpórában – tehát nem az Izrael területén – élő zsidósághoz.²⁰ A zsidó közösség nem bízta ezt spontán megoldásokra, hanem pontosan rendelkezett a betérés módjáról. Szécsi József ezt írja:

„Miként az izraelitáknak a pusztában a szövetségkötés előtt 3 feltételt kellett teljesíteni, nevezetesen a körülmetélést (Exodus 12,48), a vízzel való meghintést (Exodus 19,10), és az áldozatvitelt (Exodus 24,5), úgy kell a prozelitáknak a szövetségbe való betérésnél ugyanezen 3 feltételt teljesíteni. (Keritót 81a)”²¹

Ez a követelménylista szigorúnak tűnhet számunkra, ugyanis ugyanolyan, mint amely a zsidókra vonatkozik. Ugyanakkor fontos hozzátenni azt is, hogy ezeknek teljesítése a teljes befogadást eredményezte, vagyis az ilyen személy „minden tekintetben olyan, mint egy zsidó” (Jevámót 47b). Erre a temetés vallásstiszta szabályai nyújtják az egyik legerőteljesebb bizonyítékot. Ugyanis római és palesztinai

¹⁶ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: Kittel, Gerhard (szerk.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. VI. Band. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart–Berlin–Köln–Meinz 1965, (727–745) 731. Frey, Jörg: Paul’s Jewish Identity. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripenrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Jüdische Identität in der Griechisch-Römischen Welt*. Ancient Judaism and Early Christianity, 71. Brill, Leiden–Boston 2007, (285–322) 310.

¹⁷ Uo. 301.

¹⁸ Goodman, Martin: *i. m.* 23.

¹⁹ Ld. προσήλυτος. In: Varga Zsigmond J.: *i. m.* 828–829.

²⁰ A Septuaginta ezzel a kifejezéssel fordítja a גֵּר – *jövevény* szót, de a προσήλυτος nem a גֵּר társadalmi helyzetére, hanem annak vallási státuszára vonatkozik. Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος, 730–731. és 738–739. Vladár Gábor: Prozelita. In: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztény bibliai lexikon*. II. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1995, 402.

²¹ Szécsi, József: *i. m.* 159. Ld. még: Gentiles and Judaism: ‘God-Fearers’ and Proselytes. In: Schürer, Emil: *i. m.* 173.

sírfeliratok tanúskodnak arról, hogy a prozelitákat zsidó szertartás szerint helyezték nyugalomra a zsidók temetőibe.²²

1.1.5. A pogány származású nők csatlakozása Izráel népéhez

Eddig általánosságban szóltunk azokról a pogányokról, akik vonzódtak a zsidósághoz, vagy akár kimondottan a zsidó nép közösségébe kívántak betagozódni. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a férfiak és a nők más-más elbírálás alá estek a vonzódás, illetve a csatlakozás tekintetében, a „zsidóvá válás” szempontjából pedig mindenképpen. Daniel R. Schwartz így összegzi Josephus erről szóló írását:

„[...] a pogány férfiak zsidóvá válhattak a körülmétkedés által, de a pogány asszonyok, akiket nem lehetett körülmélni, nem lehettek zsidóvá.”²³

Az ő esetükben ez fizikai akadályba ütközött, ugyanis a judaista felfogás szerint zsidóvá válni csak úgy lehet, ha valaki testében is zsidóvá válik a körülmétkedés szertartása által. Asszonyoknál ez magától értetődő okok miatt nem volt elvégezhető.²⁴ Ők úgy tevékenykedhettek, cselekedhettek és élhettek, mint a zsidók, de bármit is tettek, nem válhattak zsidóvá.

E Josephus által is feljegyzett felfogás²⁵ szemben áll azzal, amit Ruth könyvében látunk. A pogány származású Ruth szavai így hangzanak: *Mert ahová te mégy, odamegyek, ahol te megszállsz, ott szállok meg. Néped az én népem, és Istened az én Istenem.* (Ruth 1,16b). Ez a mondat az áttérés formális fogadalmaként is érthető. Ellenben, ha úgy fogjuk fel, mint az áttérés óhajának szavait, akkor e kijelentés nincs ellentmondásban Josephus állításával.

Természetesen a zsidó férfi és a pogány asszony házassága különleges helyzetet teremtett.²⁶ Egy ilyen házasság fizikailag hozta be a gój asszonyt Izráel közösségébe, és pedig attól függetlenül, hogy a nő elfogadta-e JHVH tiszteletét, alá akarta-e vetni magát a zsidó szertartásoknak és törvényeknek, vagy sem. Ezért a vegyes házassá-

²² Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος, 733–734. Vladár Gábor: *i. m.* 402.

²³ Schwartz, Daniel R.: Doing Like Jews or Becoming a Jew? Josephus in Women Converts to Judaism. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripentrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Judische Identität in Der Griechisch-Römischen Welt.* Ancient Judaism and Early Christianity, 71. Brill, Leiden–Boston 2007, (93–110) 99.

²⁴ A prozelitává válás három feltétele, a körülmétkedés, a vízzel való meghintés és az áldozatbemutató közül, a nők csak az utolsó kettőt teljesíthették. Ld. Gentiles and Judaism: ‘God-Fearers’ and Proselytes. In: Schürer, Emil: *i. m.* 173.

²⁵ *Jos Ant XX. 2,4:* (Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*, 559.

²⁶ Például: azokat a fiútestvéreket, akik anyjuk megtérése előtt születtek, nem kötötte a levitusházasság törvénye. Illetve az 5Móz 22,13–21-ben előírt rendelkezés (ha egy feleségül vett zsidó lány tényleg nem bizonyul szűznek, akkor meg kell kövezni őt), nem vonatkoznak azokra a lányokra, akik anyjuk megtérése előtt születtek. Uo. 175.

gok korlátozása, majd pedig tiltása éppen a zsidó fél hitének veszélyeztetése miatt lett szükségessé. Az Ezsd 9–11. fejezete kifejezetten tiltja a zsidó férfi és a pogány nő összeházasodását a második templom korában.²⁷ Ennek ellenére mégis előfordultak ilyen esetek. A qumráni *Damaszkuszi irat* leírása szerint a gyakorlatban három dologhoz mindenképpen ragaszkodtak:

„1. zsidó pap (kohén) ne házasodjék pogány származású asszonnyal; 2. nem zsidó asszony annak teremtetett, aminek, és nem tud zsidóvá válni; 3. nem zsidó férfi »fizikailag is meg tud változni« és zsidóvá lehet.”²⁸

Ezzel kapcsolatban Szécsi rámutat arra, hogy voltak azért kivételek: a prozelita nő házasodhat kohanitával:

„[...] ha már 3 éves és egy napos korában betért (Jevámót 60b) [...], [illetve] ha egy prozelita nő már egy kohanita felesége, nem kell elhagynia (Kiddusin 4,7).”²⁹

Azaz a nem zsidó asszony áttérhetett ugyan a judaizmusra (lásd Helena királynő esetét a 2.5. alpont alatt), de még akkor sem lesz zsidóvá, ha egy testté lesz a zsidó férfival kötött házasságban.

1.2. A prozelitizmus nyomai az Ószövetségben

1.2.1. A pogány származásúak befogadása Izráel népének kezdeti időszakában

Izráel mindig tudott a hozzájuk közel vagy az éppen közöttük lakó jövevényekről, és számontartotta őket. Az ilyeneket a גֵר vagy a többes számú גֵרִים szóval illették. A zsidóknak emlékezniük kellett arra, hogy ők maguk is jövevények voltak Egyiptomban, s ezért nekik sem szabad erőszakkal uralkodniuk azok felett, akik Izráel földjén jövevények. A Tóra parancsa így szól ezzel kapcsolatban: *A jövevényhez ne légy kegyetlen, és ne sanyargasd őt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban.* (2Móz 22,20) Viszont a 3Móz 24,22 szerint a jövevényre is ugyanazok a törvények vonatkoznak, mint az izraelitára: *Ugyanaz a törvény legyen nálatok érvényes mind a jövevényre, mind a bennszülöttre, mert én az ÚR vagyok, a ti Istenetek!* (Ld. még 2Móz 12,49; 3Móz 20,2; 24,16); 5Móz 1,16.)³⁰

Ha az idegen, jövevény hajlandó volt a szombat megtartására (2Móz 20,10; 5Móz 5,14) és a körümetékedésre is, akkor még a legfontosabb vallási ünnepeken is részt vehetett a zsidók közösségével: *Ha jövevény tartózkodik nálad, és el akar-*

²⁷ Ld. Gentiles and Judaism: ‘God-Fearers’ and Proselytes. In: Schürer, Emil: *i. m.* 175.

²⁸ Schwartz, Daniel R.: *i. m.* 106.

²⁹ Szécsi, József: *i. m.* 162–163.

³⁰ Vö. Martin-Achard, R.: גֵר, 410.

ja készíteni az ÚR páskáját, metéltesse körül magát minden férfi, és csak akkor foghat hozzá annak elkészítéséhez. Így olyan lesz, mint az ország szülöttje. A körülmetéletlenek közül azonban senki sem ehet belőle. (2Móz 12,48; az engesztelési ünnepen: 3Móz 16,29; áldozat bemutatása: 3Móz 17,8; 22,18.)³¹

Később a prófétáknál is megjelenik ennek a folyamatnak a kibomlása, amely jogilag egyenlőként kívánja kezelni a zsidókat és a jövevényeket. Ezékiel próféta így ír: *És amikor elosztjátok az örökséget magatok közt, a köztetek élő jövevényeknek is adjatok, akiknek fiai már nálatok születtek. Olyanoknak tekintsetek őket, mint akik Izráel fiaival egyenlő jogúak, veletek együtt ők is osztozzanak Izráel törzseinek örökségében. (47,22)* Azaz még a szent föld, Isten Izráelnek adott ajándéka is megilleti azokat a jövevényeket, akik már Izráel fiai között születtek. Ismerve minden nép, de különösen Izráel szülőföldhöz kapcsolódó felfogását, ez rendkívül nagy jelentőségű gondolat. Fontos megjegyeznünk, hogy a föld elosztását irányító súlyos alapelv mellett Ezékiel itt nem szól a jövevények szerepéről a zsidó hitéletben. Vélhetően azért, mert bár a Tóra parancsai védik a zsidókkal együtt élő jövevényeket, a hit területe mégis nagyon más. A pogány népek bálványimádása, illetve a bálványozás szüntelen és erős kísértése óvatosságra intette a prófétát is.

1.2.2. Felerősödött követelmények a fogság utáni időszakban

A fogságból hazatérő judaista zsidó nép már más és erősebb követelményeket támasztott azokkal szemben, akik az ő vallásukat választották, mint az egyiptomi kivonulás, a pusztai vándorlás és a honfoglalás után éppen csak gyökeret verő Izráel. Ekkor a jövevényeknek, a zsidók között élő idegeneknek teljesen fel kellett vállalniuk a zsidó hitet és életet, különben a közösség kivetette őket. Akik ezt nem tették meg, azok a vallásos zsidók számára teljes mértékben pogánynak számítottak, és nem csatlakozhattak a zsidókhoz, például közös házasság révén. A Neh 10,31-ben ezt olvassuk ebben a vonatkozásban: *Nem adjuk leányainkat feleségül az ország egyéb lakóinak, sem az ő leányaikat nem vesszük feleségül fiainknak.* Az Ezsd 9–10 ugyanezt erősíti meg. Például: *Azért ne adjátok hozzá leányaitokat az ő fiaikhoz, és az ő leányaikat se vegyétek feleségül fiaitoknak, és ne keressétek soha békességüket, sem javukat; akkor megerősödtek, élhettek a föld javaival, és örökségül hagyhatjátok azt fiaitokra örökre.* (Ezsd 9,12) Josephus Flavius szerint sokan igyekeztek kibújni e szabály alól (ld. az 1.1.5. alpontot), de az kétségtelen volt, hogy ezek a rendelkezések meghatározták a közzgondolkozást, s így azoknak, akik ezt nem követték, szembe kellett nézniük a hitközösség rosszsallásával.

A vegyes házasságok megkötésének tilalma mégsem az jelentette, hogy Izráel bezárt volna minden ajtót a hozzá közeledő kívülállók előtt. Azon idegenek

³¹ Martin-Achard, R.: 711, 411.

számára, akik a törvény megtartásával együtt vállalták fel a zsidók hitét, nyitva maradt az út Ézsaiás próféta jövendölése alapján: *Az idegeneket, akik csatlakoznak az ÚRhoz, és őt szolgálják, akik szeretik az ÚR nevét, és az ő szolgálói lesznek, mindazokat, akik vigyáznak, hogy meg ne sértsék a szombatot, és ragaszkodnak szövetségembe, elviszem szent hegyemre, és örömet szerzek nekik abban a házban, ahol hozzám imádkoznak. Égő-áldozataik és véresáldozataik kedvesek lesznek oltáromon. Mert az én házam neve imádság háza lesz minden nép számára.* (56,6–7) Azaz az ilyenek még az áldozata is kedves, és a templomban is helye van. Ehhez azonban a pogány háttérből érkezők részéről erős ragaszkodásra volt szükség JHVH törvényéhez, különös tekintettel a szombat megtartására és a körülmetélkedésre, amelyet fizikai zsidóvá válásnak³² tartottak. John Bright ezt írja:

„A hazatérés utáni korszak prófétái nemcsak a gyülekezet vallási tisztaságáért buzgólkodtak, hanem várták azt az időt is, amikor a pogányok a Sionra özönlének [...]. Azonkívül a törvény sem gördített akadályt ennek az útjába, hanem rendelkezett a pogányok közül csatlakozók (prozeliták) befogadásáról, s egyenlő bánásmódot biztosított számukra.”³³

A zsidó hitközösség a magasabb szintre emelt betérési követelményekkel próbálta megoldani a hitélet tisztántartásának vágya és a pogányok megtérésének váradalma között fennálló feszültséget.

Bright számos apokrif iratra hivatkozik: Lévi Testamentuma, Tóbiás könyve, Naftali Testamentuma, Sirák könyve, Benjamin Testamentuma stb.,³⁴ és azt szemlélteti általuk, hogy bár a zsidók nem misszionáltak a szó szoros értelmében, közülük mégis sokan fogadták boldogan a pogányok betérését, és hozzájuk képest még csak nem is tekintették magukat felsőbbrendűnek kiválasztottságuk alapján.

1.3. A prozelitizmus nyomai az Újszövetségben

Az Újszövetségben csak néhány helyen találunk utalást a prozelitizmusra, mert ez a téma nem központi kérdés, hanem inkább csak megjegyzés egy-egy személlyel kapcsolatban. Ez alól egy hely kivétel, amely Jézus Krisztus ítéletes szavait idézi a farizeusok térítő munkájáról: *Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert bejártok a tengert és a szárazföldet, hogy egyetlen pogányt zsidó hitre térítsetek, és ha ez megtörtént, a gyebenna fiává teszitek, kétszerte inkább magatoknál.* (Mt 23,15) Első olvasásra azt gondolhatnánk, hogy e szavak háttérében a farizeusok energikus hittérítő munkál-

³² Schwartz, Daniel R.: *i. m.* 105.

³³ Bright, John: *Izrael története*. Ford. Domján János. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980, 435.

³⁴ Bright, John: *i. m.* 436.

kodása állhatott. De ne felejtjük, hogy Jézus itt az élő forrástól lélekben elszakadt, de a törvényeket és rendelkezéseket vasszigorral megtartó farizeus hívők viselkedésére mond ítéletet, s így lehetséges, hogy a hiperbola eszközével eltúlozva mutatja be a farizeusok „missziói törekvésének” fonákságát.

Martin Goodman egy másik szempontból vizsgálja Jézus „jai”-mondását, és a következőt állapítja meg:

„Nyilvánvaló, hogy a prozelita, akire Máté hivatkozik, farizeussá vált, vagy legalábbis a farizeusok tanítását követte, mint olyan valaki, aki a farizeusok ténykedésének hatására lett az, aki.”³⁵

Goodman arra utal, hogy Jézus itt nem általában a zsidók prozelitává tévő munkálkodásáról beszél, hanem sokkal inkább azon farizeusok igyekezetéről, akik arra törekedtek, hogy maguknak szerezzenek újabb követőket, nem pedig általánosságban a zsidó hitnek. Alátámasztásul Jézus ezen kifejezésére hivatkozik: *a gyehenna fiává teszitek, kétszerte inkább magatoknál*. Szerinte nem lehetséges, hogy Jézus ezt általában zsidó kortársaira mondta volna. Itt sokkal inkább a farizeusok álltak mondanivalója célkeresztjében.

Ezen szempontok alapján és kizárólag erre az igeversre alapozva nem lehet azt állítani, hogy ebben a korszakban aktív, szervezett hittérítés zajlott volna.

Természetesen sok pogány vonzódott ebben a korban is a zsidósághoz, és erre az Újszövetség is utal néhány helyen. Például az ApCsel 2,11-ben azt olvashatjuk, hogy a megígért Szentlélek kitöltésekor nemcsak zsidók, hanem prozeliták is voltak jelen: *zsidók és prozeliták, krétaiak és arabok: halljuk, amint a mi nyelvünkön beszélnek az Isten felséges dolgairól*. Missziói útjai során Pál apostol is találkozott velük, és felfedezte, hogy nyílt szívvel hallgatták bizonyágtételét és tanítását Jézus Krisztusról: *Mintán széteszlott a gyülekezet, sokan követték a zsidók és az istenfélő prozeliták közül Pált és Barnabást, akik szóltak hozzájuk, és biztatták őket, hogy maradjanak meg Isten kegyelmében*. (ApCsel 13,34) Ezek mellett arról is értesülünk, hogy az ősgyülekezetben megválasztott diakónusok között egy prozelita is volt: az antiókhiai Nikoláosz (ApCsel 6,5).

Figyelemre méltó az etióp kincstárnok bemerítésének leírása az ApCsel 8,26–40-ben. Ő „Istent imádni” érkezett Jeruzsálembe, pedig etióp és a királynői udvar egyik főembere volt. Ez a minden valószínűség szerint judaizmusra áttért eunuch volt, ugyanis az előkelő asszonyok közelében csak kasztrált férfiak teljesíthettek

³⁵ Goodman, Martin: *i. m.* 100.

szolgálatot. A távolból, „Izrael szemlélete szerint a föld végső határáról”³⁶ zarándokolt a zsidók szent városába, Jeruzsálembe, hogy ott részt vegyen Izrael népének templomi istentiszteletén és imádkozzék. Izrael törvénye szerint kasztráltként nem tagolódhatott be a zsidó gyülekezeti közösségbe: *Nem tartozhat az ÚR gyülekezetéhez a zúzott beréjű vagy kimetszett.* (5Móz 23,2) Ha így formálisan, „testileg” nem is lehetett zsidóvá, Jeruzsálembe zarándokolhatott, hogy ott σεβόμε-voçként Izrael Istenét, az egy Istent imádjá.

Pál missziója azonban már a „görögök” felé is irányult. Különösen is a zsinagógák vonzáskörzetébe tartozó és a zsidó hit irányában vonzást érző pogányok között szolgált Krisztus üzenetével. Szécsi kifejti, hogy az ApCsel által használt kifejezések változása is jelzi, hogy „Pál nem a palesztinai, hanem a diaszpórai misszionálás útját követte.”³⁷ A „görögök”, azaz a „pogányok” kifejezés helyett egyre többször az istenfélők kifejezés jön elő:

„[...] a hellénész fogalmának helyére a fobúmenoij tón Theón (13,16; 13,26) vagy a szebomenoj tón Theón lépett (16,14; 17,17; 18,7). Egyszer előfordult a szebomenoj hellénész is (17,4). Az Apostolok Cselekedeteinek ábrázolása szerint Pál a szebomenoj tón Theón vonalat képviselte Antiochiában, Piszidiában (13,48), és Thesszalónikában (17,4): tón te szebomenón hellénon pléthosz polü. Ugyanígy Bereában (17,2), Ikoniumban (14,1) és Korintusban (18,4) is. Így Pál ellentétbe került honfitársaival és pl. bevádolták Gallio előtt (18,13).”³⁸

A palesztinai iránnyal szemben hamarosan ez a páli irány, a zsidók vonzáskörébe tartozó hellének, pogányok felé irányuló misszió lett a keresztyén misszió fő csapása. Ebben meghatározó szerepe volt az ApCsel 15-be leírt apostoli gyűlésnek, amikor az a döntés született, hogy Krisztus követéséhez nem szükséges a Tóra minden törvényének a betartása, és egy pogány származású hitre jutónak nem kell zsidó módra, tehát minden előírást betartva élnie. Ehelyett az ilyen személytől csupán a következőket kell elvárni: egy Istenben higgyn, vallja Jézus Krisztust megváltójának, és tartsa meg a Noé-fiak törvényeit.

Pál apostol örömmel fogadta ezt a döntést, és megújult erővel misszionált ennek alapján. Ma ezt így mondanánk: „a páli misszió, a zsidó hitélet „holdudvarából” térített, vagyis a reménybeli zsidósághoz betérőket hívta el a zsinagógától”.³⁹ Ezzel viszont kiváltotta a hitüket népszerűsíteni kívánó zsidók haragját.

³⁶ Lenkeyné Semsey Klára: Az apostolok cselekedeteiről írt könyv magyarázata. In: Zsinati Bizottság (szerk.): *A Szentírás magyarázata. Az Újszövetség könyveinek magyarázata.* Jubileumi kommentár. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1969, (135–172) 148.

³⁷ Szécsi, József: *i. m.* 171.

³⁸ Uo.

³⁹ Szécsi, József: *i. m.* 177.

2. A zsidó nép küldetésének teológiai alapjai és az ebből fakadó hitnépszerűsítő törekvésének gyakorlata

2.1. Isten és a népek

Isten nem egyetlen népre tekintve alkotta meg a világot. Már a Biblia elején világossá válik, hogy Istené az egész világ, és ő fent is tartja magának azt jogot, hogy birtoklása mindenre kiterjedjen. Az első emberpár nemcsak a zsidó nép őse, hanem minden emberé. A 1Móz 10-ben felsorolt népek táblázata is ugyanezen tényt támasztja alá.⁴⁰ Az emberiség története nem Ábrahám kiválasztásával, vagy a zsidó nép megszületésével kezdődik. Az őstörténet arról beszél, hogy minden nép Istené. Már a Babel tornyáról szóló történet előtt is arról olvashatunk az 1Móz 5,32-ben, hogy a népek Nőé leszármazottjai: *Nőé ötszáz éves volt, amikor fiaikat nemzett: Sémét, Hámot és Jáfetet.* Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a népek nem az Isten elleni lázadás miatt jöttek létre; és ez is újabb alátámasztása annak, hogy minden nép Istené. Ezt hangsúlyozza a Zsolt 24,1 is: *Az ÚR é a föld és ami betölti, a földkerekség és a rajta lakók.* Ruth története is ezt erősíti meg, amikor elmondja egy pogány származású asszony ragaszkodását JHVH népéhez. Az Ám 9,7 pedig még meglepőbb dolgot közöl: *Nem olyanok vagytok-e előttem, Izráel fiai, mint az etiópok? – így szól az ÚR. Én hoztam ki Izráelt Egyiptomból, a filiszteusokat meg Kaftórból és az arámokat Kírből!* Vagyis ezen népek is ővei, nekik is volt exodusuk, és őket is az ÚR vezette. JHVH tehát nem a pogány népek ellensége, ugyanis a teremtettség jogán minden ember őhozzá tartozik.

2.2. Isten terve és célja a zsidóság küldetését illetőleg

Mindazzal együtt, hogy minden nép Isten tulajdona, ő kiválasztott egy embercsoportot, és azt sajátos küldetéssel ruházta fel. Isten egy feladatra nézve választotta ki magának Izráelt, és a Tízparancsolat átvétele előtt ilyen szavakkal kapja meg küldetését: *Ti láttátok, mit cselekedtem Egyiptommal, hogyan hordoztalak benneteket saszárnyakon, és hogyan hoztalak ide benneteket. Most azért, ha engedelmesen hallgattok szavamra, és megtartjátok szövetségemet, akkor ti lesztek az én tulajdonom valamennyi nép közül, bár enyém az egész föld. Papok királysága és szent nép lesztek. Ezeket az igéket kell elmondanod Izráel fiaimnak.* (2Móz 19,4–6) Itt is ugyanarról az indoklásról van szó: *bár enyém az egész föld.* Azaz ennek az egy népnek a kiválasztása szükségszerűen együtt jár azzal, hogy van még sok nép, és az egy nép a sok népre nézve kapja a küldetést.

Izráel tehát sok népre nézve kapja a küldetést. Erről nemcsak a Tórában olvashatunk. Templomszentelő imádságában Salamon arra is kéri az URat, hogy

⁴⁰ Kaiser, Walter C. Jr.: *Mission in the Old Testament.* Baker Books, Grand Rapids, MI 2000, 15.

hallgassa meg majd a templomba messzi földről jövő idegent (הַנֶּזְכָּרִי), hogy megismerje az ő mindenekfelett való uralmát: *Még az idegent is, aki nem a te népedből, Izráelből való, de eljön messze földről a te nevedért, mert hallani fognak nagy nevedről, erős kezéről és kinyújtott karodról, ha eljön és imádkozzik ebben a házban, te hallgasd meg lakóhelyéről, a mennyből, és tedd meg mindazt, amit az idegen kér tőled, hogy a föld minden népe megismerje nevedet, és úgy féljenek téged, ahogyan néped, Izráel, és tudják meg, hogy a te nevedről nevezték el ezt a házat, amelyet építettem.* (1Kír 8,41–43) Az idegen bevonása a templomi térbe és magába az istentiszteletbe nagyon határozott nyitást jelez. A cél sem titkolt: a föld minden népének meg kell ismernie az URat, és úgy kell félniük őt, mint az ő választott népe, Izráel, amelynek az a küldetése, hogy hitével és életmódjával tanúskodjék JHVH létéről, ismertesse meg törvényeit, és hirdesse szabadítását. Az idegenek tehát megszólíthatják az URat, imameghallgatást is remélhetnek és az egy, igaz Isten elismerése, „félelme” és tisztelete által hasonlóvá válhatnak a zsidókhoz.

A jeruzsálemi templom külső részébe, az úgynevezett pogányok udvarába bárki beléphetett. (Sokan ezen keresztül rövidítették útjukat, amikor Jeruzsálem két városrésze között közlekedtek. Ebben „templomi piaccá alakított” udvarban folyt az áldozati állatok árusítása,⁴¹ és így Jézus templomtisztítása is ezen a helyen történt, lásd Mk 11,16). Bár a templom teljes területe szentnek számított, mivel a pogányok udvarára nem vonatkoztak korlátozó rendeletek, a népek fiai beléphettek ide,⁴² és imádkozhattak hozzá.

Ugyanezek a gondolatok jutnak kifejezésre a Zsoltárok könyvében. A pogányok meghívást kapnak arra, hogy a zsidókkal együtt imádják az URat: *Népek törzsei [מְשֻׁחָת עַמִּים]! Magasztaljátok az URat! Magasztaljátok az ÚR dicsőségét és hatalmát! Magasztaljátok az ÚR dicső nevét, ajándékot hozva jöjjetek udvaraiba! Boruljatok le az ÚR előtt szent öltözetben, reszkess tőle, te egész föld! Mondjátok el a népeknek [אָמְרוּ בְּגוֹיִם], hogy uralkodik az ÚR!* (Zsolt 96,7–10)⁴³ Ez a zsoltár is a templom udvaraiba hívja meg a pogányokat, és áldozatbemutatásra buzdítja őket. Nem

⁴¹ Tenney, Merrill C.: *New Testament Survey*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 2000, 88.

⁴² A pogányokra vonatkozó szigorú tiltás a templomtér második, belső falától kezdve volt érvényes. E fal mögött volt az asszonyok udvarának nevezett templomrész. Josephus Flavius, aki látta a Nagy Heródes által újjáépített templomot, így írt erről: „Befelé azután, nem messze az előbbtől, még egy falövezet volt, amelyhez néhány lépcső vezetett fel. Ez kőfal volt, rajta a felírás, hogy idegennek halálbüntetés terhe alatt tilos belépni. Ennek a falövezetnek déli és északi oldalán három-három kapu volt, egyenlő távolságban egymástól, keleti oldalán pedig egy nagy kapu: ezen keresztül léphettek be feleségeikkel együtt azok, akik tiszták voltak. Azonban a belső szentélybe az asszonyoknak semmiképpen sem volt szabad belépniük.” *Jos Ant XV. 11,5* (Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*, 320.

⁴³ „Szent öltözetben”, azaz liturgikus ruházatban (!).

más ez, mint a felismert cél által felébresztett küldetéstudat a zsidóság részéről: meg kell vallaniuk a minden felett uralkodó Úrba vetett hitüket a pogány népeknek. A babiloni száműzetésig azonban ezek inkább egyedi példák, kivételeknek nevezhetőek, mintsem a teljes népre vonatkozó felismerésnek.

2.3. A zsidóság hitnépszerűsítő törekvéseinek gyakorlata az ószövetségi és az intertestamentális korban

Izráel küldetése azt a feladatot jelentette, hogy „papok királyságaként” (2Móz 19,4–6) közbenjáró legyen az Örökkévaló és a pogány népek között. Emellett azonban más oka is volt annak, hogy a zsidók igyekeztek népszerűsíteni magukat a pogányok között. A fogságból hazatért nép ugyanis egyre erősödő antiszemitizmussal találta szemben magát. Véleményünk szerint az erre adott válaszként is vehetjük azt, hogy próbálták hitüket, és ennek talajában gyökerező életüket vonzó módon bemutatni a népek számára, pozitív érdeklődést felkeltve önmaguk iránt.

A teljesen átalakult élethelyzetű, fogság utáni zsidóság egzisztenciálisan is érdekelt volt abban, hogy jelentős számban akadjanak „betérők”. A zsidókon uralkodó hatalmak egymást váltották: Kr. e. 535–332 között perzsa fennhatóság, 332–323 között makedón fennhatóság, 323–198 között egyiptomi fennhatóság (Ptolemaidák), 198–142 között szír fennhatóság (Szeleukidák), végül Kr. e. 63-tól a római fennhatóság következett, csak egy nagyon rövid nemzeti függetlenségi korszakkal.

A Ptolemaidák uralma alatt sok nép katonái, tisztviselői és kereskedői jutottak el a zsidók közé, és ez felerősítette a hellenizálódás folyamatát. Az Egyiptomba áttelepülő zsidók a görög lakosokhoz hasonló polgárjogokat kaptak, és ez vezetett ahhoz, hogy jelentős társadalmi tényezővé váltak.⁴⁴ Ugyanakkor hatalmas változás következett be IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) uralkodása alatt. Ő határozottan fordult Izráel ellen, és hadjáratot indított ellene. A Makkabeusok első és második könyve erős érzelmeket kiváltó stílusban írja le az öldöklést (1Makk 1,20–28.; 2Makk 5,11–14.). Az uralkodó nem elégedett meg ezzel. Két év múlva visszatért Izráelbe: felforgatta Jeruzsálemet, a templomot kifosztotta, rengeteg embert mérszároltatott le és vitt fogságba. Jeruzsálemben olyan embereket telepített, akiknek a pogány kultuszt kellett ráerőszakolniuk a népre. Beszüntették a szent áldozatokat, megtiltották a szombat és az ünnepek megtartását, a szent helyen disznókat áldoztak. A kibontakozott zsidó ellenállás formáinak bemutatása után Adorjáni Zoltán a következőt állapítja meg:

⁴⁴ Adorjáni Zoltán: Amíg nem jön egy próféta... (1Makk 4,46). Írásmagyarázati módszer a makkabeusok első könyvében. In: *Református Szemle* 111, (2018/1), (7–24) 12.

„Míg Dániel könyve a passzív ellenállásra buzdít, misszionál, és hirdeti Isten univerzális uralmát (ugyanazt teszi a 2Makk is a vén Eleázár, valamint az édesanya és hét fiának mártírúma példaképével), addig a Makkabeusok könyvei elsősorban a fegyveres ellenállás hőstetteivel hirdetik, hogy Isten az ő választottjai mellett áll, és hogy nemcsak megmenti, hanem dicsőséges győzelemre vezeti őket azon a földön, amelyet nekik ígért és adott örökségül (1Makk), illetve hogy központi jelentőségű a jeruzsálemi „templom és a nép hűséges kitartása. Tehát: apokaliptika passzív ellenállással; és legitimáló történetírás teológiai alapú fegyveres ellenállással, de anélkül, hogy ez a messiásváradalommal függene össze.”⁴⁵

Izrael fiai vélhetően az elnyomás alatti létet is fel kívánták használni arra, hogy lehetőséget adjanak a betérésre.

Ebben az időben alakultak ki a zsidó pártok is. A Szanhedrinben a farizeusok és a szadduceusok pártjának képviselői kaptak helyet. A hittérítés kérdésében pedig mindenképpen fontos lehetett a farizeusok szerepe, ugyanis később

„[...] minden adat arról tanúskodik, hogy egyetlen párt sem gyakorolt akkora hatást a zsidóságra Jézus korában, mint a farizeusok.”⁴⁶

A két párt más-más módon viszonyult a prozelitizmus kérdéséhez. A szadduceusok fékezni próbálták a farizeusok missziós aktivitását, míg a farizeusok szigorítani kívánták a zsidó hitre térés jogi szabályait.⁴⁷

2.3.1. *A Septuaginta jelentősége*

A hiterjesztés vágyát a Septuaginta (LXX)⁴⁸ a Héber Biblia görög nyelvű fordításának létrejötté is tanúsítja. A Pentateuchos, majd pedig a többi könyvek fordításának elkészítését az egyiptomi diaszpórában nagy számban élő,⁴⁹ de már csak görögül beszélő zsidók sürgető igénye tette szükségessé. A fordítás elkészülése

⁴⁵ Adorjáni Zoltán: *Amíg nem jön egy próféta...* (1Makk 4,46), 18.

⁴⁶ Almási Tibor: *Az Újszövetség világa*. Omega Kiadó, Debrecen 1991, 75.

⁴⁷ Vladár Gábor: *i. m.* 402.

⁴⁸ A Septuaginta (LXX – οἱ ἑβδομήκοντα, Ἡ Μετάφραση τῶν ἑβδομήκοντα), vagyis a névtelen fordítók által elkészített görög ószövetségi Biblia mint a hellenista zsidó kultúra alapja. Az LXX Pentateuchos részének, majd további könyveinek fordításáról ld. I. Translations of the Canonical Bible. 1. The Septuagint. In: Schürer, Emil: *i. m.* III/1., 474–493. Pseudo-Ariszteasz leveléről ld. VII. Jewish Writings under Gentile Pseudonyms. 5. Pseudo-Aristeas. In: *uo.*: 677–687. A Pentateuchos fordításáról ld. még: *Jos Ant* XII. 2,2–15. Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. Könyv)*, 54–69.

⁴⁹ „Az egyiptomi zsidó lakosság közben rohamosan nőtt. Zsidók természetesen már évszázadok óta letelepedtek Egyiptomban, de most számuk a bevándorlók új áradatával felduzzadt [...]. Alexandria a világ zsidóságának központja lett [...]” Bright, John: *i. m.* 402.

„[...] óriási jelentőségű esemény volt, mert új utakat nyitott zsidó és pogány találkozására s a görög gondolkodás fokozottabb befolyásának érvényesülésére a zsidó szellemiségben.”⁵⁰

A Septuaginta mindenekelőtt az Egyiptomban élő zsidók istentiszteleti ígéreteit volt hivatott kielégíteni, de célja volt a hellenista világ felé történő nyitás is.⁵¹ A görögül beszélő diaszpórai zsidók így már a saját helyzetükre alkalmazva hallhatták és olvashatták Isten ígét.

„A görögre fordított Ószövetség szinte az újszerűség erejével hathatott. A Törvény, a Próféták és az Iratok nemcsak azt a vigasztalást nyújtották, amelyre a diaszpórában élőknek olyan nagy szüksége volt. A Palesztinától távol élő zsidóság azt is felfedezte benne, hogy szétszórtsága nem ítélet, hanem küldetés. Így az alexandriai zsidóság különös jelentőséget nyer azért, hogy közvetítővé lesz a hellén világ és a zsidóság között.”⁵²

A Septuaginta nagy jelentőségre tett szert a hellenista zsidók körében, és „világnyelve” által jelentős hitnépszerűsítő eszközzé is lett a pogányok felé, és ezentúl – több más fogalom mellett – bevetté tette a προσήλυτος-t, amelyet már-már technikus terminusként használ.⁵³ A Héber Biblia **גֵּר** szavát a Septuaginta 77-szer fordítja προσήλυτος-szal, s ez a kifejezés csak kevés helyen fordul elő szociológiai, tehát „idegen, jövevény” értelemmel;⁵⁴ ezzel pedig azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy aki JHVH-t tiszteli, Izrael házához tartozik. A zsidók pedig széles körben elfogadták ezt a felfogást.⁵⁵

2.4. A zsidóság hitnépszerűsítő törekvéseinek gyakorlata az újszövetségi korban

A fogság utáni időszakban a zsidók kétféleképpen viszonyultak a pogány világhoz. John Bright ekképpen összegzi ezt:

„A judaizmus egyrészt elfordult a világtól, maga felé fordult és nemegyszer kicsinyes, türelmetlen magatartást tanúsított. Másrészt azonban világos jeleit látjuk

⁵⁰ Bright, John: *i. m.* 403.

⁵¹ Ld. Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007, 21., ahol Raffay Sándor: *A hellenizmus és a philonismus kosmogoniája*. Budapest 1900, 18-ra hivatkozik.

⁵² Uo. 22–23., ahol Raffay Sándor: *i. m.* 20-ra hivatkozik.

⁵³ Vö. προσήλυτος. In: Bauer, Walter: *i. m.* 1146–1147.

⁵⁴ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: Kittel, Gerhard (szerk.): *i. m.* VI., 731–732.

⁵⁵ Goodman, Martin: *i. m.* 92.

annak, hogy meleg és eleven érdeklődéssel fordultak a pogányok üdvösségének kérdése felé, olyan őszinte missziói lelkülettel, amelyet hasztalan keresünk a fogás előtt Izrael körében, ahol ilyen gondolatok legfeljebb lappangva élhettek.”⁵⁶

Az intertestamentális kor évszázadai alatt ez a kettősség megszilárdult: Izrael egyre inkább JHVH felsőbbrendű népének tartotta önmagát, de egyszersmind azt is vallotta, hogy JHVH a többi nép Istene is, s ez utóbbi küldetésük teljesítésére emlékeztette őket, amelyet változó lendülettel teljesítettek. Így hitnépszerűsítésüket az előretörés és visszaesés ciklikusan ismétlődő folyamata jellemzi.

Az újszövetségi korban a prozelitizmusnak egy újabb oka is serkentette az izraeliták hitnépszerűsítő tevékenységét:

„Róma hanyatló erkölcsiségét és sokistenhitét elvetve egyre többen vonzódtak a judaizmus egyistenhitéhez és szigorú erkölcsi normáihoz, törvényeihez.”⁵⁷

A zsidóság ezzel szemben erényes életet tanúsított, amelynek család- és nemzetmegtartó erején túl rendkívül jó hatása volt az egyén életminőségére is. A buja orgiákban megcsömörlött rómaiak példáján okulva sokan fordultak tudatosan vagy spontán módon az izraeliták vallása felé. A zsidók eltérő életfelfogását és életgyakorlatát egyrészt nem lehetett nem észrevenni, bár közöttük is voltak erkölcsileg meghanyatlott személyek. Másrészt a hitnépszerűsítés tapasztalható sikere nem magyarázható csupán a zsidók erkölcsös életével. Lényeges tényező volt az is, hogy gondolkodásmódjuk beleillett a kor filozófusainak gondolatrendszerébe, és ezt a „misszionálni” vágyó izraeliták igyekeztek is kihasználni. Goodman lényegesnek tartja Alexandriai Philón azon gondolatát, hogy „a nemes jellem titka nem a véletlennek köszönhető jó születés”.⁵⁸ Ez szerinte mindazok számára elérhető, akik a zsidó törvényt teszik életük alapjává. Philón mellett Josephus Flavius is megerősíti, hogy a zsidók előszeretettel fogadták a prozelitákat az első században.⁵⁹ Megemlíti például az antiókhiai zsidókat, akik Szíria tartományában ugyanolyan polgárjogokat kaptak, mint a görögök, és

⁵⁶ Bright, John: *i. m.* 432.

⁵⁷ Prozelita címszó. In: Alexander, David – Alexander, Pat – Illés Andrea (szerk.): *Scolar kézikönyv a Bibliához*. Ford. Hazai Péter, Kurucz Viktória, Nagy György, Nagy Márta, Sándor György, T. Bíró Katalin. 3., átdolgozott kiadás. Scolar Kiadó, Budapest 2001, 531.

⁵⁸ Goodman, Martin: *i. m.* 92.

⁵⁹ Vö. *Jos De bello* II. 20,2. Flavius Josephus: *A zsidó háború*, 204–205: „Eközben a damaszusziak értesültek a rómaiak vereségéről, és legsürgősebb dolguk volt a városban élő zsidókat legyilkolni. És mint ahogy egyszer már puszta gyanú alapján összeterelték őket a tornacsarnokba, most is úgy gondolkoztak, hogy ezen a módon lehet legkönnyebben elbánni velük. Csak a saját feleségüktől tartottak, mert kevés kivétellel mind áttértek a zsidó vallásra.”

„[...] pompás művészi tárgyakkal ékesítették szentélyüket, rengeteg görögöt hitükre térítettek, úgyhogy ezeket valamiképpen ezzel a maguk sorstársaivá tették.”⁶⁰

Goodman megjegyzi, hogy ez nagyon is lehetséges, mert például a Cézáréban feltárt zsinagóga (Kr. u. 66-ból) egy pogány házakból álló lakóterület egyik utcájában állt.⁶¹ Már maga a helyszínválasztás is arra utal, hogy cél lehetett a zsidó hit és istentiszteleti gyakorlat bemutatása a pogányok számára.

Ez a korábban elképzelhetetlen gyakorlat is arra mutathat, hogy a zsidók vágya annyira felerősödött hitük népszerűsítésére, hogy minden korábinál meszszebbre mentek a szabályaik fellazításában, legalábbis ami a prozelitákat illeti. Goodman hivatkozik arra a felfogásra, amelyet egyesek vitatnak, mint például Neil J. McEleney,⁶² hogy az engedmények akár a körülmétkedés nélküli prozelitává válást is lehetségessé tették. Epiktétosz görög sztoikus filozófus (Kr. u. 55 körül – Kr. u. 120 körül), aki megfigyelte és elemezte a zsidók életvitelét, a 2. század elején már azt szögezte le, hogy a zsidók számára a bemerítés az áttérés legfontosabb jele.⁶³ Almási Mihály ezt írja:

„A prozelita bemerítés nem egyszerűen egy másik tisztulási szertartás a mózesi rendelkezések mellett, hanem egyszer gyakorolható beavatási cselekmény.”⁶⁴

A beavatást egy nagy ünnep keretében gyakorolták, és nem úgy, mint a tisztulási szertartást. A bemerítés szertartása olyan jelentősen kiemelkedett az áttérés kiábrázolásában, hogy mellette egyre inkább háttérbe szorult a körülmétkedés nyilvánvalóan nyilvánosságot kizáró szertartása. A kutatók különbözőképpen ítélik meg, hogy mettől meddig virágzott a betérők bemerítésének gyakorlata a zsidóság körében, de abban egyetértés van, hogy Keresztelő János idejében és ettől kezdve Kr. u. 65-ig biztosan gyakorlatban volt.⁶⁵

A Római Birodalom népessége jelentősen megnövekedett időszámításunk fordulójára, és a következő évtizedekben is további gyarapodást mutatott,⁶⁶ és Jézus

⁶⁰ Ld. *Jos De bello* VII. 3,3. Josephus Flavius: *A zsidó háború*, 441.

⁶¹ Goodman, Martin: *i. m.* 97.

⁶² McEleney, Neil J.: Conversion, Circumcision and the Law. In: *New Testament Studies* 20. (1974/3), 319–341.

⁶³ Goodman, Martin: *i. m.* 97.

⁶⁴ Almási Mihály: *Népszerű teológia röviden – Theologia popularis brevis*. Jó Pásztor Alapítvány, Budapest 2003, 25.

⁶⁵ Almási Mihály: *i. m.* 25.

⁶⁶ „A római birodalom Traianus alatt érte el legnagyobb kiterjedését: ekkor területe 3 339 500 négyzetkilométert tett ki lakosainak száma pedig kb. 54 000 000 lehetett (négyzetkilométerenként átlag 16 lélek. [...]) a zsidóság történetének egyik legkiválóbb ismerője, Klausner igen gondos

Krisztus korában a szent földön és a diaszpórákban élő zsidóság a lakosság mintegy tizedrészét tette ki, és emiatt a császárok veszélyeztetve érezték birodalmuk identitását.⁶⁷ Kr. u. 49-ben Claudius császár ediktuma kitiltotta a zsidókat Rómából, és ez részben annak is lehetett a következménye, hogy a zsidók – legalábbis a császár megítélése szerint – túlságosan buzgón népszerűsítették hitüket,⁶⁸ s lehetséges, hogy a már korábban, 41-ben kiadott gyülekezési tilalom is erre utalhat. A zsidók viszont továbbra is befogadták a prozelitákat.

Rangja miatt említésre méltó Adiabene királynőjének, Helenének példája, aki Kr. u. 30-ban tért át a zsidó hitre (50–56 körül halt meg, és Jeruzsálemben temették el⁶⁹). Férje I. Monobazos király volt, aki a 20–30-as években uralkodott

számítások alapján úgy véli, hogy a Kr. u. 1. században Palesztinában kb. félmillió nem zsidó lakosság mellett kb. hárommillió zsidó lakosság lehetett. Ez, ha az ország nagyságát és befogadóképességét is számba vesszük, elfogadható becslésnek látszik. *Jeruzsálem lakossága Jézus idejében kb. 70 000 lélek lehetett.* Ld. Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa.* Útitárs, Köln–Bécs 1969, 68. és 322–323.

Alexandriai Philón ezt írja az egyiptomi diaszpórában élő zsidók számát illetően: „[...] egymillióan zsidók, akik Alexandriában és környékén laknak a Líbia felőli lejtőtől Etiópia határáig [...]” (*In Flaccum* 43). „Ebben az időben mintegy nyolc és fél millió ember alkotta Egyiptom lakosságát. Ez a szám megegyezik Josephus tudósításával, aki Egyiptom lakosainak számát hét és félmilliónyira becsüli Alexandriát leszámítva.” *Jos De bello* II. 16,4 (Josephus Flavius: *A zsidó háború*, 183.), amelyben azt a hosszú beszédet olvashatjuk, amelyet II. Heródes Agrippa király (50–100) intézet a Gessius Florus (64–66) helytartó kegyetlenségei miatt lázongó zsidókhoz. Ld. Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*, 16., 10. láb.

⁶⁷ Hadrianus császár (117–138) később megtiltotta a zsidóságba való betérést. 130-ban meglátogatta Szíria tartományt, a következő évben talán Júdeát is, és rendelkezett Jeruzsálem újjáépítése felől, amelyet a zsidók örömmel fogadtak, mert a templom újjáépítését reméltél. Azonban a Bar Kochba vezette felkelés miatt Hadrianus Jupiter tiszteletére emeltetett templomot az általa Aelia Capitolinának átnevezett Jeruzsálemben, és a zsidóknak halálbüntetés terhe mellett tilos volt belépniük az új város területére. Sorsukon Hadrianus utóda, Antonius Pius császár (138–161) könnyített: megszüntette a körülmelés tilalmát, s ezzel lehetővé tette vallásuk gyakorlását is. Kovács Károly: *i. m.* 120–131.

⁶⁸ Stern, Menahem (szerk.): *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism. Edited with Introductions, Translations and Commentary. Volume Two: From Tacitus to Simplicius.* Publications of the Israel Academy of Sciences and Humanities, Section of Humanities. Fontes ad res Judaicas spectantes. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1980, 70.

⁶⁹ Nagyobbik fia gondoskodott arról, hogy tetemét – Izatés tetemével együtt, aki életének ötvenhatodik, uralkodásának huszonötödik évében hunyt el – Jeruzsálemben szállítsák és ott helyezték nyugalomra három stadionnyira a várostól, a királysírok mellé, ahova Helléné három piramist építtetett. *Jos Ant*, XX. 4,3. Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*, 566. Ld. még *Jos De bello* V. 3,3. és 4,2. Josephus Flavius: *A zsidó háború*, 345. és 347.

Adiabene pártus függőállam felett. Áttérését Josephus Flavius és a Talmud⁷⁰ is rögzítette. Josephus a következőket írta erről:

„Ebben az időben a zsidó vallásra tért Heléné, Adiabéné királynéja és fia, Izatés, mégpedig a következő okból. Monobazos, adiabénéi király, akit Bazaiosnak is neveztek, beleszeretett testvérébe, Helénébe és feleségül vette; az asszony nem sokkal utóbb áldott állapotba került. Midőn egyszer a király mellette aludt és testére helyezte kezét, álmában úgy rémlett neki, hogy hangot hall, amely azt parancsolja, hogy húzza vissza kezét, nehogy ártson az anyja méhében levő gyermeknek, akinek az isteni gondviselés ad életet és akire boldog sors vár. Megrémült ettől a hangtól, felriadt és elmondta feleségének, mit hallott. Mikor a fiú megszületett, Izatésnek nevezték.⁷¹

Heléné királynő Izatés nevű fia II. Monobazos névvel lett apja utódja. Áttérésük körülményeit *A zsidók története* XX. 2,2–4-ben olvashatjuk, majd a XX. 4,1-ben Josephus így foglalja össze az áttérés mibenlétét: elhagyni az ősi szokásokat és áttérni a zsidók szokásaira (hagyományaira, törvényeire).⁷²

Helené egy Adiabenenében járó zsidó kereskedő hatására tért át, miután az a „zsidók ősi istenének félelmére oktattatta”,⁷³ és életpéldájával is meggyőzte őt. Áttérésének gyümölcseit, a zsidók által felismert és értékelt jeleiről a Talmud⁷⁴ és Josephus Flavius is ír:

„Mikor a király anyja, Heléné látta, hogy az országban béke uralkodik és fia boldog, mindenki magasztalja, s Isten rendeléséből idegen országokban is nagyra becsülik, az a vágya támadt, hogy Jeruzsálembé zárandokol, hogy ájtatoskodjék Isten világhírű templomában és hálaáldozatot mutasson be. Erre fiától engedélyt kért. Ez örömmel teljesítette kérését, pompásan előkészítette utazását, bőségesen ellátta pénzzel és jó darabon elkísérte. Jeruzsálem lakosai nagy örömmel fogadták érkezését: ekkoriban éhínség kínozza a várost, s mivel élelmiszerhiány miatt sok ember meghalt, Heléné királyné kíséretének néhány tagját elküldte Alexandriába, hogy vásároljanak bőven gabonát, másokat pedig Cyprusba küldött, hogy néhány hajórakomány szárított füget hozzanak. A kiküldöttek igen gyorsan megtették az utat, s mikor visszaérkeztek, a királyné a nélkülözők közt élelmiszert osztott ki úgy, hogy jótékonyásával áldott emléket biztosított magának népünk körében. Midőn fia, Izatés értesült az éhínségről, ő is haladéktalanul nagy pénzüsszeget kül-

⁷⁰ Ld. Bava Batra 11a; JT – Péá 1,1; 15b; Názír 3,6.

⁷¹ *Jos Ant*, XX. 2,1. Josephus Flavius: *A zsidók története* (XI–XX. könyv), 556–557.

⁷² [...] τὰ πατρία καταλιπόντες ἔθεσι χρῆσθαι τοῖς Ἰουδαίων. Josephus Flavius: *A zsidók története* (XI–XX. könyv), 564.

⁷³ *Jos Ant*, XX. 2,3. Josephus Flavius: *A zsidók története* (XI–XX. könyv), 558.

⁷⁴ Talmud, Joma 37a.

dött Jeruzsálem előljáróinak; ezt azután szétoztották az éhezők közt, és így sokat megmentettek az éhhaláltól.⁷⁵

Történelmileg hiteles leírások azt bizonyítják, hogy voltak zsidó hitre való áttérések az újszövetségi korban. Goodman ennek tudatában állítja, hogy még ezeknek alapján sem lehet állítani, hogy a zsidók szándékosan misszionáltak volna, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy elfogadták a pogányok feléjük való közeledését:

„Ha egy pogány Izráelhez kívánt tartozni (*proserchesta*), és meg akarta tartani Isten parancsolatait, akkor [a zsidók] szívesen vették ezt; de a »prozelita« szó etimológiája azt foglalja magában, hogy a pogány a sötétségből a világosság felé közeledik, nem pedig azt, pogány természete zsidóvá változik (ahogyan a megtérést jellemznénk), és ez éppen emiatt nem nevezhető a zsidók testületi missziói modelljének. A zsidók szerepe tehát passzív bizonyágtétel volt létezésük és kegyességük által. Az pedig, hogy a pogányok miképpen reagáltak erre, már rajtuk múltott.”⁷⁶

A különbség tehát a kiindulási pontban van: a zsidók ugyan üdvözölték a hitüket jobban megismerni kívánó pogányok, illetve az áttérők közeledését hozzájuk, de az elindulást is a pogányoktól várták, azaz nem kezdeményeztek, hanem örömmel fogadták azokat, akik hozzájuk kívántak csatlakozni.

Összegzés

Jelen dolgozat arra a kérdésre kereste a választ, hogy misszionált-e a zsidóság – különösen az újszövetségi korban? Az első keresztyének meghatározó számban zsidók közül kerültek ki. Központjuk Jeruzsálem volt, s leginkább itt tevékenykedtek, és Pál apostol missziója előtt ők határozták meg a Krisztus-követés gyakorlatát, illetve a csatlakozók körét. Ezért lényeges beazonosítanunk a fokozatosan kifejlődő, tudatos pogánymisszió mozgatórugóit: vajon a judaizmus misszionáló jellegéből, a zsidó hívők kifelé irányuló küldetésteljesítésében gyökerezik-e a tudatos pogánymisszió?

Tanulmányunk összefoglalásául kijelenthetjük:

a) A zsidóság az újszövetségi korban sem lett tudatosan misszionáló vallási közösség; nem indítottak missziói akciókat, ugyanis nem tekintették feladatuknak, hogy a saját hitükre térítsék azokat, akik nem zsidóként születtek.

b) A zsidóság tudatában volt annak, hogy kiválasztottságuk alapján hitükkel és életvitelükkel kell tanúságot tenniük JHVH uralmáról, és hogy ezáltal kell a pogányok lelki vezetőivé lenniük. Ismerték azokat a próféciaikat, amelyek

⁷⁵ *Jos Ant*, XX. 2,5. Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*, 560–561. Jeruzsálemben palotát építtetett magának (*Jos De bello V*. 6,1. és 3. Josephus Flavius: *A zsidó háború*, 357. és 427.

⁷⁶ Goodman, Martin: *i. m.* 110–111.

szerint a pogányok is el fogják fogadni JHVH-t mint egyetlen Urat, és majd velük együtt fogják dicsérni őt.

c) A hitük és életvitelük által megérintett pogányok számára lehetőséget adtak a közeledésre, és ha erős elkötelezettséget tanúsítottak, akkor szívesen fogadták őket, és így különböző elkötelezettségi fokokon csatlakozhattak hozzájuk.

Az újszövetség korában, amikor a római uralom veszélyeztette a zsidóság nemzeti létét, hitük népszerűsítése révén is remélték elősegíteni fennmaradásukat.

Ezek a dinamikák hatottak az ősgyülekezet egyre inkább tudatosá váló és szándékosan a pogányok felé forduló missziói tevékenysége hátterében.

Felhasznált irodalom

- Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007.
- Adorjáni Zoltán: Amíg nem jön egy próféta... (1Makk 4,46). Írásmagyarázasi módszer A makkabeusok első könyvében. In: *Református Szemle* 111, (2018/1), 7–24.
- Alexander, David – Alexander, Pat – Illés Andrea (szerk.): *Scolar kézikönyv a Bibliához*. Ford. Hazai Péter, Kurucz Viktória, Nagy György, Nagy Márta, Sándor György, T. Bíró Katalin. 3., átdolgozott kiadás. Scolar Kiadó, Budapest 2001.
- Almási Mihály: *Népszerű teológia röviden – Theologia popularis brevis*. Jó Pásztor Alapítvány, Budapest 2003.
- Almási Tibor: *Az Újszövetség világa*. Omega Kiadó, Debrecen 1991.
- Bauer, Walter: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften de Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Verlag von Alfred Töpelmann in Gießen, Göttingen 1928.
- Bermann, Saul: Noachide laws. In: Skolnik, Fred – Berenbaum, Michael (eds.): *Encyclopaedia Judaica*. Volume 12. Encyclopaedia Judaica Jerusalem, Ketter Publishing House Jerusalem Ltd, Jerusalem 1974, 1189–1191.
- Bright, John: *Izráel története*. Ford. Domján János. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980.
- Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*. Ford. Mikes Katalin, Naftali Kraus. Göncöl Kiadó, Budapest 2003.
- Frey, Jörg: Paul's Jewish Identity. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripenrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Jüdische Identität in der Griechisch-Römischen Welt*. Ancient Judaism and Early Christianity, 71. Brill, Leiden–Boston 2007, 285–322.
- Goodman, Martin: *Judaism in the Roman World*. Collected Essays. Brill, Leiden–Boston 2007.
- Josephus Flavius: *A zsidók története (XI–XX. könyv)*. Ford. Révay József. Negyedik kiadás. Talentum Kiadó, [h. n.] 2007, 153. Vö. *Jos De bello* I. 2,5; Josephus Flavius: *A zsidó háború*. Görögből fordította Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964.

- Kaiser, Walter C. Jr.: *Mission in the Old Testament*. Baker Books, Grand Rapids, MI 2000.
- Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. A bolt-tengeri tekersek. I. Az első kéziratok*. Osiris könyvtár. Törénelem. Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa*. Útitárs, Köln–Bécs 1969.
- Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: Kittel, Gerhard (szerk.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. VI. Band. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart–Berlin–Köln–Meinz 1965, 727–745.
- Lenkeyné Semsey Klára: Az apostolok cselekedeteiről írt könyv magyarázata. In: Zsinati Bizottság (szerk.): *A Szentírás magyarázata. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Jubileumi kommentár. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1969, 135–172.
- Martin-Achard, R.: גֵּוֹר. In: Jenni, Ernst – Westermann, Claus (Hrsg.): *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Band 1. 2. durchgesehene Auflage. Chr. Kaiser Verlag München, Theologischer Verlag Zürich 1971, 409–412.
- McEleney, Neil J.: Conversion, Circumcision and the Law. In: *New Testament Studies* 20. (1974/3), 319–341.
- Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*. A New English Version revised and edited by, Geza Veremes, Fergus Millar, Martin Goodman. Vol. III/1. T. & T. Klark LTD, Edinburgh 1986.
- Schwartz, Daniel R.: Doing Like Jews or Becoming a Jew? Josephus in Women Converts to Judaism. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripenrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Jüdische Identität in Der Griechisch-Römischen Welt*. Ancient Judaism and Early Christianity, 71. Brill, Leiden–Boston 2007, 93–110.
- Stern, Menahem (szerk.): *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism. Edited with Introductions, Translations and Commentary. Volume Two: From Tacitus to Simplicius*. Publications of the Israel Academy of Sciences and Humanities, Section of Humanities. Fontes ad res Judaicas spectantes. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1980.
- Szécsi, József: Prozeliták – betérés a zsidóságba. In: uő: „Fölkél egy csillag”. *Néhány előadás*. Keresztény–Zsidó Társaság, Budapest 2014, 157–180.
- Tenney, Merrill C.: *New Testament Survey*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 2000.
- Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataiboz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992.
- Vladár Gábor: Prozelita. In: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztényen bibliai lexikon*. II. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1995.

* * *

Did the Jews engage in missionary activities in the New Testament era? Since most of the first Christians were of Jewish background, with their centre in Jerusalem, and considering the relevance of missionary activity in early Christianity, this is a highly significant question. Before

the ministry of Apostle Paul, Christians of (primarily) Jewish origin were those who defined the circle and practice of potential followers of Christ. For this reason, it is crucial to identify the motivations of the continuously intensifying and purposefully mission-focused efforts with regard to the Gentiles. Could this dynamic be rooted in the missional character of Judaism towards the non-Jewish people?

Our research shows that (a) Judaism had not become a religion deliberately focused on missionary activities during New Testament times. They did not initiate missionary efforts since they were not convinced to have been their duty from JHWH to convert non-Jewish people to Judaism. (b) However, the Jews were aware of their election, and believed that, as a consequence of this, they needed to proclaim – by exposing their faith and ethical lifestyle – JHWH’s rulership to everyone. They knew the prophecies about the future that the Gentiles would eventually turn to JHWH as the only God and King of the Universe and would worship Him together with the Jews. (c) The Jews opened possibilities to the Gentiles, who felt attracted to their faith, to get closer to Judaism. Those who had shown stronger commitment came to be accepted to (on different levels) and integrated into the Jewish faith community.

Furthermore, during the New Testament era, the Jewish national existence was under threat by the Roman Empire. This urged them even more to popularise their faith in order to secure their national subsistence. This dynamic shaped the spiritual and cultural background of the ever-increasing intentional missionary efforts of the Early Church towards the Gentiles.

Keywords: proselytism, Judaism, mission, Gentile mission, Christianity, faith-popularisation, roots of Christianity.